

کارکرد نشانه‌شناسی لایه‌ای به‌عنوان یک روش تحلیل متن در قالب «آگهی خدمات عمومی» در شبکه رادیویی سلامت

طاهره جولانی^۱، محمدرضا پهلوان‌نژاد^۲، حسن خجسته^۳

چکیده

در این پژوهش، کارکرد نشانه‌شناسی لایه‌ای به‌مثابه روش تحلیل متن در پی.اس.ای.های شبکه رادیویی سلامت مورد بررسی قرار می‌گیرد تا لایه‌های نشانه‌ای موجود در این قالب مهم و نو برنامه‌سازی رادیو و سازوکار و ارتباط لایه‌ها و رمزگان تشکیل‌دهنده آنها مشخص شود. در پژوهش پیش‌رو پنج پی.اس.ای. از مجموع ده پی.اس.ای. پیش‌شده در نیمه اول سال ۹۱ به روش نمونه‌گیری هدفمند به پیشنهاد مشاور شبکه که به یک پی.اس.ای. پیش‌نمونه نزدیک‌تر بودند، انتخاب شدند و لایه‌های نشانه‌ای آنها براساس طرحی از فرزانه سجودی و با توجه به رمزگان بکاررفته در آنها مورد بررسی قرار می‌گیرند؛ سپس لایه‌های نشانه‌ای شکل‌گرفته براساس رمزگان زبانی و غیرزبانی آنها بررسی می‌شوند. رمزگان و نشانه‌های زبانی، غیرزبانی و همچنین عناصر پیرازبانی و روش رمزگشایی آنها در متون رادیویی تابعی از لایه‌های رسانه (شنیداری)، عنوان (شبکه، گروه و...)، پیام (موضوع، مضمون، پیام)، قالب (پی.اس.ای، برنامه تعاملی، مسابقه و جنگ، خبر و...)، نوع برنامه (زنده یا تولیدی)، مدت‌زمان ارائه (کوتاه یا بلند)، زمان پخش برنامه (صبحگاهی، ظهرگاهی و...) و مخاطب آن متن است. رمزگان غیرزبانی شامل موسیقی و افکت و عناصر پیرازبانی حول محور رمزگان زبانی انتخاب می‌شوند و رمزگان زبانی خود تابعی از زیرلایه‌ای به نام پیام است که زیرمجموعه لایه موضوع است. رمزگان زبانی رمزگان‌گرداننده و لایه پیام، در این قالب برنامه، لایه‌گرداننده نامیده می‌شوند. موسیقی به‌عنوان اصلی‌ترین نشانه در عوامل غیرزبانی، در قالب آگهی‌های خدمات عمومی به‌ندرت نقش تداعی‌گری دارد و عموماً به‌عنوان موسیقی فاصله و جزء رنگ‌آمیز صوتی کاربرد دارد.

واژه‌های کلیدی

نشانه‌شناسی، رادیو، آگهی خدمات عمومی (پی.اس.ای)

تاریخ دریافت: ۹۵/۱۰/۱۴ تاریخ پذیرش: ۹۶/۰۴/۰۹

tjolani@yahoo.com

pahlavan@um.ac.ir

khojasthasan@yahoo.com

^۱. دکترای زبان‌شناسی همگانی دانشگاه فردوسی مشهد (نویسنده مسئول)

^۲. دانشیار دانشگاه فردوسی مشهد

^۳. دانشیار دانشگاه صدا و سیما

۱. مقدمه

رادیو به‌عنوان یکی از رسانه‌های خاص و کهن دارای مزایایی از قبیل سهولت در دسترسی و در گیرکردن تنها یکی از حواس و ارزان‌تر بودن آن نسبت به سایر رسانه‌ها، در عصر شتاب رسانه‌ای همچنان پابرجا باقی‌مانده و برای ادامه این مانایی نیازمند بازنگری و ترمیم خود براساس علوم روز و به‌خصوص علوم ارتباطات و بینا رشته‌ای تأثیرگذار بر آن است. از این‌رو لزوم تحقیق و پژوهش متون رادیویی در چارچوب نظریه‌ها و طرح‌ها و مدل‌های جدید، امری ناگزیر است که اگر حتی بر شتاب آن در رقابت با دیگر رسانه‌ها نیفزاید، دست‌کم از زوال ویژگی‌های منحصر به فردش جلوگیری می‌کند و همچنان آن را در کنار دیگر رسانه‌های نوظهور، زنده نگه می‌دارد. یکی از مدل‌های مطرح در حوزه تحلیل گفتمان^۱ متون رسانه‌ای، نشانه‌شناسی لایه‌ای است که طبق پژوهش‌های مختلف و براساس آراء سجودی (۱۳۸۲) در تحلیل بسیاری از متون حوزه هنر و رسانه یاری‌رسان و راهگشا است.

براساس طرح نشانه‌شناسی لایه‌ای، هر متن فقط به‌واسطه متونی که از قبل وجود داشته‌اند و هر یک خود نیز حاصل عملکرد تعاملی رمزگان و متون ماقبل خود بوده‌اند، دریافت می‌شود و امکان تولید معنا را می‌یابد. در واقع در این دیدگاه متن، فراورده‌ای بسته نیست که حدود مشخص و قطعی‌ای دارد، بلکه فرایندی باز است که می‌تواند حدود خود را پیوسته بازتعریف کند. حال مسئله این است که آیا این روش در تحلیل تمام متون هنری و رسانه‌ای کارکرد دارد و اگرچنان‌که سجودی در مقاله‌ای با عنوان *نشانه‌شناسی لایه‌ای و کاربرد آن در تحلیل متون هنری (۱۳۹۵)* مطرح می‌کند، متون هنری در نتیجه ارتباط یا بازی لایه‌ای، مفهوم دلالتی خود را نو به نو و در تعامل با رمزگان و متون قبل بازمی‌یابند، متون رادیویی در درون چه نظام‌های رمزگانی، بینامتنی و درون‌متنی یعنی بینا لایه‌ای قرار می‌گیرند و روند ارتباط رمزگان و قواعد حاضر در متون رادیویی چگونه تغییر می‌کند و برنامه‌سازان به‌عنوان خالقان این متون، در این روند چه نقشی دارند؟ به همین منظور پنج برنامه از سری برنامه‌های کوتاه‌مدت رادیو به نام *آگهی خدمات عمومی*^۲، در حوزه سلامت خانواده از شبکه سلامت، برای توصیف و تحلیل به روش هدفمند انتخاب شده‌اند. در این بررسی و تحلیل، انواع لایه‌های ایجادشده براساس رمزگان زبانی و غیرزبانی بکار رفته در آنها کشف می‌شوند و ارتباط دلالتی آنها بررسی می‌شود.

1. Discourse Analysis

2. Public Service Announcements

۲. پیشینه پژوهش

در این بخش، مهم‌ترین پایان‌نامه‌ها و مقاله‌ها و آثار پژوهشی در حوزه نشانه‌شناسی لایه‌ای و کاربرد آن در تحلیل متون و برنامه‌های رادیویی به‌طور خاص با مروری اجمالی بر مسئله و یافته‌های آنها معرفی خواهند شد.

شایسته حالی (۱۳۹۴) در پایان‌نامه ارشد خود با عنوان *فضاسازی در نمایش رادیویی؛ «تحلیل نشانه‌شناختی فضا در نمایش رادیویی»* با تکیه بر مبانی نشانه‌شناسی لایه‌ای تلاش می‌کند تا ابعاد فضاسازی در نمایش رادیویی را مورد تجزیه و تحلیل قرار دهد و نشان دهد که چگونه و در اثر ترکیب و به‌کارگیری چه عواملی می‌توان اطلاعات بنیادینی را ارائه داد که فضای نمایش به‌تدریج از طریق آن پی‌ریزی شود. یافته‌های این پژوهش نشان می‌دهد که چگونه از طریق ارتباط و تعامل تقویت‌کننده میان لایه‌های مختلف متنی، می‌توان فضای کلی نمایش را شکل داد، به‌گونه‌ای که با معرفی مکان، زمان، کنش و موقعیت شخصیت‌ها؛ حالاتی چون گرمی، سردی، سنگینی، یأس، شادی، ترس، عشق، اندوه، سوءظن، رازآلودگی و غیره را بر فضای نمایش غالب ساخت.

رجبی (۱۳۹۲) در پایان‌نامه کارشناسی ارشد خود با عنوان *بررسی جایگاه عناصر چهارگانه موسیقی، کلام، فکت و سکوت در نمایش رادیویی*، تلاش کرده تا جایگاه و شکل بروز و تجلی این عناصر را در سه نمایش رادیویی نشان دهد. نشانه‌شناسی لایه‌ای در تحلیل یکی از مهم‌ترین عناصر حاضر در برنامه‌ها یا همان متون رادیویی یعنی موسیقی، نقش بسزایی ایفا می‌کند.

چگینی (۱۳۹۲) در پژوهشی با عنوان *کارکرد نشانه‌شناختی موسیقی در اعلان‌های رادیویی* اشاره می‌کند که موسیقی هم یکی از نشانه‌هایی است که ما با آن زندگی می‌کنیم. موسیقی در اعلان رادیویی به‌مثابه یک متن که از لایه‌های مختلف شکل گرفته، براساس علم نشانه‌شناسی قابل بررسی است. بر این اساس محقق در این تحقیق ضمن جست‌وجوی معنای موسیقی و به‌کارگیری ابزارهای تحلیلی و نظریه‌بنیاد در تحلیل یک نشانه به‌مثابه متن، اعلان رادیویی را به‌عنوان یک بافت نشانه‌ای، متنی قابل تحلیل مدنظر قرار داده و موسیقی را به‌عنوان لایه‌ای نشانه‌ای در تعامل با دیگر لایه‌های اعلان رادیویی بررسی کرده است. نتایج حاصل از تحقیق نشان می‌دهد که موسیقی در شکل مطلق آن نه بیانگر است، نه بازنمایی‌کننده و نه گزاره‌ای؛ اما معنایی در بر دارد. معنایی که کارکردی ارتباطی دارد و بیش از هر چیز وابسته به عرف رایج فرهنگی و سابقه شنیداری است.

رشیدی (۱۳۸۱) در پایان‌نامه ارشد خود با عنوان نشانه‌شناسی لایه‌ای موسیقی تعزیه و در کتابی با عنوان نشانه‌شناسی موسیقی تعزیه (۱۳۹۲)، آئین تعزیه را به عنوان نظام نشانه‌ای در نظر گرفته و به نشانه‌شناسی موسیقی آن، به عنوان یکی از لایه‌های متنی پرداخته است. او در این کار از نشانه‌شناسی لایه‌ای استفاده کرده است. رشیدی در این پژوهش در تلاش است تا روابط عناصر متشکله تعزیه با رویکرد نشانه‌شناختی را تبیین کند و ابزارهای تحلیلی برای نشانه‌شناسی عناصر اصلی آئین تعزیه فراهم آورد و جنبه‌های کاربردی نشانه‌شناسی لایه‌ای به منظور تحلیل موسیقی در متن تعزیه را بررسی نماید.

در ادامه مبانی نظری تحقیق شامل طرح سجودی از نشانه‌شناسی لایه‌ای را که مبنای تحلیل این پژوهش است، بررسی می‌کنیم.

۳. مبانی نظری پژوهش

در این بخش چنان‌که از نامش پیداست به طرح اصلی نشانه‌شناسی لایه‌ای خواهیم پرداخت و مبانی نظری آن معرفی خواهند شد.

۳-۱. نشانه‌شناسی لایه‌ای

سجودی (۱۳۸۲: ۱۴۹) برگرفته از آرای سوسور و دیگر نشانه‌شناسان چنین می‌نویسد:

وقتی می‌گوییم فرایند ارتباطی، بی‌تردید دست‌کم دو عامل در برقراری ارتباط دخالت دارند، یعنی با فرایندی اجتماعی، به معنی تعامل بین انسانی آن و نه به مفهوم متافیزیکی (فرا انسانی‌اش) سروکار داریم. پس هیچ چیز (اعم از آوا، تصویر یا ...) نشانه نیست مگر آن‌که در یک جامعه‌ای انسانی در عمل به مثابه نشانه بکار رود و به مثابه نشانه دریافت شود. پس حتی اگر وجود لانگ به مفهوم سوسوری آن‌را بپذیریم، مادامی‌که این لانگ تحقق عینی پیدا نکرده است، یعنی در فرایند ارتباطی عملی، عینی و ملموس در جامعه کاربران آن بکار گرفته نشده است، وجودش با نوجودش هیچ تفاوتی نمی‌کند. به عبارت دیگر به نظر می‌رسد انتقاد اساسی که به زبان‌شناسی سوسوری وارد است، نادیده گرفتن عامل انسانی و در نتیجه نادیده گرفتن بسیاری از دیگر لایه‌های فرهنگی و اجتماعی دخیل در کار دلالت‌های زبانی و دلالت در دیگر دستگاه‌های نشانه‌ای است.

براساس آراء اگر رمزگان متفاوت را نظام‌های مشابه لانگ سوسوری تلقی کنیم، آن‌گاه متن نه حاصل هم‌نشینی بین رمزگان، بلکه حاصل هم‌نشینی بین لایه‌هایی است که هریک براساس انتخاب از آن رمزگان در کنش ارتباطی، تحقق عینی یافته‌اند (سجودی، ۱۳۸۲: ۱۵۶).

در این دیدگاه متن پدیده‌ای فیزیکی است، اما پدیده‌ای قطعی نیست. متن از لایه‌های متعددی تشکیل شده است که هریک خود نمود عینی و متنی یک نظام رمزگانی‌اند. تردید نیست که بسته به متن، برخی لایه‌ها، یا حتی گاهی یک لایه در مقابل لایه‌های دیگر اصلی‌تر است، یا اصلی‌تر تلقی می‌شود و در تجلی‌های متفاوت متنی حضور ثابت دارد و لایه‌های دیگر، بافتی و متغیر هستند. پس در واقع هر لایه متنی در رابطه با دیگر لایه‌های متنی وجود دارد. لایه‌های متنی در تعامل با یکدیگر و در تأثیر متقابلی که از هم می‌پذیرند، به‌مثابه متن و به‌مثابه عینیت ناشی از یک نظام دلالت‌گر تحقق می‌یابند و تفسیر می‌شوند و ممکن است عینیتی فیزیکی در بافتی در تعامل با لایه‌های دیگر متنی در کار ارتباط و تفسیر دخالت دلالی داشته باشد و در نتیجه به‌مثابه لایه‌ای از متن «خوانده» شود و در شرایط دیگری در هیچ‌گونه تعامل متنی با لایه‌های دیگر قرار نگیرد و جزئی از متن تلقی نشود (سجودی، ۱۳۸۲: ۱۵۸).

بافت در طرح نشانه‌شناسی لایه‌ای سجودی یک رابطه است که بین لایه‌های متنی ممکن است برقرار باشد، یا به نظر برسد که برقرار نیست. سجودی (۱۳۸۲ و ۱۳۸۷) با مثال‌هایی که می‌آورد، گویی چنین می‌پذیرد که رابطه بین لایه‌های متنی و بافتی ممکن است بافت‌ساز باشد یا بافت‌زدا، یعنی به‌عبارت‌دیگر نشانه‌ها، یا لایه‌های متنی ممکن است در جهت انتظاری که توسط دانش پیشین و طرح‌واره‌های ذهنی ما تأیید می‌شود، بر روی محور هم‌نشینی انتخاب شوند و ممکن است انتظارات پیشین ما را برهم بزنند که در آن صورت ظاهراً در رابطه‌ای بافت‌زدا در مقابل یکدیگر قرار می‌گیرند، اما وی در ادامه تفسیر و تحلیل طرح نشانه‌شناسی لایه‌ای خود اظهار می‌کند که فرایند بافت‌سازی و بافت‌زدایی، یا بافت‌زدایی و بافت‌سازی هم فرایندی پیوستاری و سلسله‌مراتبی است و نمی‌توان در جایی از یک کنش ارتباطی قطعاً گفت که بافت‌زدایی شده است و دریافت ناممکن و در جای دیگری گفت که بافت‌سازی شده است و دریافت قطعی.

به اعتقاد سجودی، متن در بافت تحقق پیدا می‌کند و بافت پیوسته متن را می‌آفریند و تصویری که این تعریف از متن ارائه می‌دهد، همان ساختار باز لایه‌ای است (سجودی، ۱۳۸۷: ۱۶۱). سجودی (۱۳۸۴) تحلیلی نشانه‌شناختی از متن رادیویی ارائه می‌دهد که در ادامه با آن می‌پردازیم. این پژوهش لایه‌های دخیل در دریافت و تفسیر پیام متون رادیویی با توجه به نوع رمزگان فیزیکی آنها بررسی می‌شود و چنین فرض شده که هر متن رادیویی از دو دسته رمزگان برای تشکیل لایه‌های مختلف استفاده می‌کند. این دو دسته شامل رمزگان زبانی هستند و غیرزبانی.

رمزگان غیرزبانی در رادیو و دیگر رسانه‌های شنیداری شامل موسیقی، افکت و سکوت است و همین‌طور عناصر پیرازبانی شامل لحن و شدت و جنس صدا که می‌توانند به‌عنوان رمزگان ثانویه در کنار دیگر رمزگان زبانی و غیرزبانی به تفسیر پیام کمک کنند.

۳-۲. واژه‌شناسی

در این بخش تعریفی کوتاه از مهم‌ترین اصطلاحات به‌کاررفته در پژوهش ارائه می‌شود.

نشانه: این واژه را نخستین بار سوسور مطرح کرد. او الگویی «دووجهی» یا دوقسمتی از نشانه ارائه می‌کند. از دید او نشانه تشکیل شده است از: «دال»، تصویر صوتی.

«مدلول»، مفهومی که دال به آن دلالت می‌کند.

از دید سوسور نشانه زبانی نه یک شی را به یک نام، بلکه یک مفهوم را به یک تصور صوتی پیوند می‌دهد. تصور صوتی، آوایی مادی نیست که جنبه فیزیکی داشته باشد، بلکه اثر ذهنی این آواست و حواس ما نمایشی از آن ارائه می‌دهد؛ (به نقل از صفوی، ۱۳۷۸: ۹۶). «نشانه کلیتی است ناشی از پیوند بین دال و مدلول» (سوسور، ۱۹۱۶: ۶۷)؛ و در این پژوهش، هم نشانه با همین تعریف یعنی رابط بین دال و مدلول به کار رفته است.

رمزگان: گرچه طبق آنچه سجودی از نشانه‌شناسی لایه‌ای ارائه می‌دهد، نشانه بر رمزگان ارجحیت دارد اما در بخش تحلیل‌های این پژوهش از اصطلاح رمزگان استفاده می‌شود. منظور از رمزگان، واحدهای کمینه‌ای است که در جریان رمزگشایی، ما را به مفهوم دلالتی خاصی می‌رسانند. در این پژوهش مبنای بررسی لایه‌های تشکیل‌شده و تقسیم‌بندی آنها براساس ماهیت این واحدهای کمینه است. با این تعریف مبنای بررسی‌ها، رمزگان زبانی و غیرزبانی هستند. در رمزگان زبانی، آنچه تولید شده است از زنجیره گفتار زبانی است و در رمزگان غیرزبانی چنانچه از نامش برمی‌آید از واحدهایی غیر از واحدهای زبانی برای انتقال مفهوم و در کارکرد ارتباطی خاصی بهره‌بردار می‌شود. در رادیو به‌طور ویژه این رمزگان شامل موسیقی و افکت و عناصری موسوم به عناصر پیرازبانی است که در زبان‌شناسی شامل لحن و جنس و شدت صدا است.

متن رادیویی: به اعتقاد خجسته (۱۳۸۵: ۱۲۰) یک برنامه رادیویی و متن نهایی، خود حاصل تعامل متن‌هایی مختلف است. این نگاهی فراساختاری به یک برنامه رادیویی است و به‌جای توجه به متن‌ها به روابط میان آنها و نحوه تأثیر و تأثر آنها بر یکدیگر (بینامتن) توجه می‌شود.

برنامه رادیویی، خود، یک متن است. به اعتقاد خجسته (۱۳۸۵: ۱۱۹)، وقتی از برنامه رادیو به عنوان یک متن نام برده می‌شود، منظور از آن چیزی است که شنوندگانش می‌شنوند، یعنی اعم از گفتار، موسیقی و انواع صداهایی که در رادیو اصطلاحاً به افکت^۱ معروف‌اند و حتی سکوت اختیاری و غیراختیاری در برنامه را نیز باید جزء متن رادیو به شمار آورد.

موسیقی: از اجزای مهم در برنامه‌های رادیویی است که به دو نوع کلان با کلام و بی‌کلام تقسیم می‌شود. در نوع بی‌کلام آن فقط از رمزگان تولیدشده در دستگاه‌های موسیقی استفاده می‌شود و در نوع با کلام آن رمزگان غیرزبانی و زبانی با هم هم‌نشین می‌شوند.

پالس: عبارت است از جمله‌های کوتاه و مستقلی از موسیقی که کوتاه بودنشان سبب کاربرد بسیار این قطعات در برنامه‌های کوتاه‌مدت رادیویی است. پالس‌ها را عموماً از بین موسیقی‌های بی‌کلام بلند استخراج می‌کنند و گاه به‌طور مستقل تولید می‌شوند.

موسیقی زیر کلام: موقعیتی است که در آن موسیقی، عمدتاً بی‌کلام، حین تولید رمزگان زبانی گویشوران همچنان با شدت صدای پایین‌تر به گوش می‌رسد.

شروع موسیقی از بالا: به وضعیتی گفته می‌شود که در آن در پایان تولید رمزگان زبانی موسیقی از سر ضرب ابتدایی آن همان‌گونه که تولید شده است، پخش می‌شود.

فید: عبارت است از خارج شدن تدریجی رمزگان موسیقی از دایره شنوایی ما و جایگزینی آن با رمزگان زبانی.

افکت: صداهای محیطی مربوط به رویدادها و موقعیت مختلف است که در تصویرسازی رویداد و موقعیت موردنظر به‌خصوص در نمایش‌های رادیویی بسیار پرکاربرد است.

اکو: از انواع افکت‌هاست که شامل تنظیم خروجی صدا برای تکرار بخش یا بخش‌هایی از رمزگان زبانی با فرکانس و شدت صدایی پایین‌تر است.

1. Sound Effects

2. Fade

3. Echo

آگهی خدمات عمومی: از قالب‌های نو برنامه‌سازی رادیو که هدفش این است که از طریق افزایش آگاهی مخاطب درباره یک موضوع، گرایش عمومی نسبت به آن موضوع تقویت شود و به تبع آن عمل افراد را تحت تأثیر قرار می‌دهد (صفائیان، ۱۳۹۱: ۳-۱۱).

هدف از تولید پی.اس.ای. همان گونه که پیش‌تر در تعریف گفته شد ایجاد آگاهی در مخاطب است و سازندگان آن توقع دارند مخاطب را در یکی از سه محور زیر به فعالیت وادارند:

پیشگیری از اشاعه یک رفتار از آغاز (سیگار نکشیدن)

توقف از یک رفتار خاص (ترک سیگار)

تشویق به پذیرش یک رفتار جدید (ورزش کردن)

۴. روش تحقیق

داده‌های این پژوهش، شامل پنج آگهی خدمات عمومی است که به روش نمونه‌گیری هدفمند و به پیشنهاد مشاور شبکه سلامت از بین پی.اس.ای. های پخش شده در نیم سال اول شبکه سلامت، انتخاب شده‌اند و بعد از پیاده شدن متن آنها، لایه‌های تشکیل شده به تفکیک رمزگان زبانی و غیرزبانی تولیدکننده آنها، تحلیل و توصیف شده‌اند. عناصر زبانی شامل گفتار و رمزگان غیرزبانی شامل موسیقی و افکت و عناصر پیرازبانی است. عناصر پیرازبانی شامل لحن و شدت و جنسیت صدا هستند. هم آنها که در زبانشناسی آنها را عناصر زبرزنجیری می‌نامند و از عناصر ثانویه زبان هستند.

۵. تحلیل داده‌ها

در این بخش داده‌های پژوهش به تفکیک مورد بررسی و تحلیل قرار می‌گیرند.

۵-۱. پی.اس.ای. شماره ۱

افکت صدای قلب سالم از دستگاه کاردیو گراف

گوینده: (با لحن نسبتاً عادی) «این ضرباهنگ سمفونی حیات است.»

ادامه پالسی که از میان جمله قبل زیر کلام گوینده بود.

«گاهی یک صدای ناخواسته این ضرباهنگ موزون را بر هم میزند.»

افکت قلیون

«قلیان هر سال دو میلیون و هفتصد هزار قلب را از تپش می‌اندازد.»

صدای بوق کاردیو گراف در حالت اضطرار

قلیان زنگ خطری برای قلب

صدای سوت یکنواخت دستگاه نشان‌دهنده قلب از کار افتاده

پالس پیانوی آرام و البته تفکر برانگیز

۱-۱-۵. رمزگان زبانی

در این متن که یک تبلیغ ضد قلیان است، جمله‌های مختلف عاطفی و انگیزاننده و آماری مختلفی را درباره قلیان می‌شنویم که به دلیل درک پیوستگی آن می‌توان قطعاً اعلام کرد در این سطح از رمزگان و نشانه‌های زبانی برای ایجاد متنیت به درستی استفاده شده است. به عبارت دیگر پیوندهای واژگانی و معنایی در متن برقرار است و متن دارای انسجام درونی است. در جمله نخست گوینده لایه موضوع کلان آگهی (سلامت) شکل می‌گیرد. با تشکیل این لایه نوع شبکه (سلامت) هم می‌تواند از لایه‌های تشکیل شده با رمزگان زبانی باشد. در جمله‌های بعد به همین ترتیب مفهوم سلامت در رابطه‌ای سلسله مراتبی نشان‌دارتر می‌شود. به عبارت دیگر سلامت به سلامت قلب و سپس به تأثیر قلیان در سلامت قلب و در نهایت به لایه پیام می‌رسد. در جریان سلسله‌مراتب نشان‌داری، حرکت از لایه کلان موضوع به لایه ریزتر ولی مهم‌تر پیام صورت گرفته است. در جمله‌ای که گوینده آماری از قلب‌های از تپش افتاده با قلیان می‌دهد، لایه زائر اطلاع‌رسانی هم بازنمایانده می‌شود.

۱-۲-۵. رمزگان غیرزبانی

این عناصر شامل افکت و موسیقی است که در ادامه مورد بررسی قرار می‌گیرند.

۱-۲-۱-۵. افکت و موسیقی

متن با افکت صدای قلب شروع می‌شود. رمزگان غیرزبانی به‌تنهایی می‌توانند لایه موضوع کلان (سلامت) و نوع شبکه را بازنمایی می‌کند که این لایه‌ها در هم‌نشینی با رمزگان زبانی به قطعیت می‌رسند. جمله «این ضرباهنگ سمفونی حیات است» به این افکت و لایه‌های تشکیل‌دهنده آن ارجاع می‌دهد. فاصله کوتاه بین کلام گوینده و بخش بعدی گفتار با چند ضربه پیانوی آرام پر می‌شود که نقشی جز ایجاد فاصله ندارد و پس از آن بلافاصله کلام گوینده را می‌شنویم و هم‌زمان صدای افکت غل‌غل قلیان و صدای فوت کردن دود آن به بیرون را می‌شنویم. این رمزگان غیرزبانی در انسجام با عناصر زبانی به موضوع کلان یعنی سلامتی و لایه مضمون (تأثیر قلیان بر سلامت قلب) و نهی استفاده از قلیان ارجاع می‌دهند. در این قسمت رمزگان غیرزبانی شامل افکت

صدای دستگاه کاردیوگراف مؤید قلبی با تپش نامنظم اضافه می‌شود و به لایه موضوع و مضمون ارجاع می‌دهند. در پایان افکت دستگاهی را می‌شنویم که بوق ممتد می‌زند و مفهوم مرگ را تداعی می‌کند. با نگاه به سیری که متن در روند ایجاد لایه‌ها پیش گرفته، می‌فهمیم که سیر شروع از قلب سالم به قلب از کار افتاده سیر منطقی است که در لایه‌های مختلف با نشانه‌گذاری صحیح صورت گرفته است؛ یعنی رمزگان غیرزبانی و به خصوص افکت با تداعی دوباره مفاهیم ایجاد شده با رمزگان زبانی، در رابطه‌ای سلسله مراتبی لایه موضوع کلان (سلامت) را نشان‌دار کرده‌اند. به عبارتی با استفاده از عنصر متن ساز تکرار و ارجاع، رمزگان زبانی و غیرزبانی افکت در رابطه‌ای دوسویه یکدیگر را رمزگشایی می‌کنند و به پیام اصلی ارجاع می‌دهند.

۵-۱-۲-۲. عناصر پیرازبانی

از نشانه‌های پیرازبانی دخیل در ایجاد متنیت این آگهی استفاده چندان نشده است. از جمله این عوامل پیرازبانی می‌توان به لحن و تونالیتته و حتی ضرباهنگ صدای گوینده هنگام خواندن متون زبانی اشاره کرد که در حالت‌های مختلف می‌تواند در ایجاد حس و پیوستگی معنای کلان تأثیر دارد.

۵-۲. پی.اس.ای. شماره ۲

موسیقی الکترونیک آرام

گوینده زن: «همگام با زیباترین لبخند (افکت خنده نوزاد) نوزاد نعمت سلامتی را پس‌انداز کنید.»
«آیا میدانید با ذخیره‌سازی سلول‌های بنیادی خون بند ناف، امکان درمان بیماری‌های خونی افزایش می‌آید؟»

«سرطان خون، هیپاتیت، تالاسمی، از شایع‌ترین بیماری‌های خونی.»

«مادران باردار (اکو) با مراجعه به بانک خون بند ناف رویان سلول‌های بنیادی نوزاد دل‌بندان را ذخیره نمایید.»

«آدرس اینترنتی (افکت اتصال اینترنت) www.rsct.ir»

«پل بند ناف شریان دلدادگی (اکو)، رهگذر زندگی (اکو) و پشتوانه سلامت خانواده»

«پژوهشکده رویان (اکوی قوی)»

«تلفن (افکت صدای شماره‌گیری) ۰۱۲۶۱۳۹۰۰۱ الی ۳»

۵-۲-۱. رمزگان زبانی

کلام گوینده در این متن با به‌کارگیری عوامل ایجادکنندهٔ متنتیت مثلاً تکرار و ارجاع به موضوع موردبحث و ایجاد پیوستگی در تلاش است تا اهمیت ذخیرهٔ سلول‌های بنیادی را نشان دهد. همچنان پیوندهای واژگانی و معنایی، متنی منسجم تولید کرده‌اند. در نخستین رمزگان زبانی لایه‌ای از موضوع (سلامت کودک) شکل می‌گیرند. و رمزگان بعدی لایهٔ موضوع را در رابطه‌ای سلسله‌مراتبی نشان‌دارتر می‌کنند و به لایهٔ مضمون (ذخیره‌سازی بند ناف و بیماری‌های خونی) می‌رساند و در انتها در بالاترین حد از سلسله‌مراتب نشان‌داری به پیام آگهی یعنی معرفی پژوهشکدهٔ رویان می‌رسند. در خلال شکل‌گیری لایه‌های موضوع و مضمون و پیام، لایه‌های دیگری از جمله ژانر اطلاع‌رسانی و مخاطب (مادران باردار) هم شکل می‌گیرد.

۵-۲-۲. رمزگان غیرزبانی

در عموم شبکه‌های رادیویی ایران این عناصر شامل موسیقی و افکت و عناصر پیرایه‌زبانی است که در ادامه به تفکیک به آنها و لایه‌های تشکیل‌دهنده‌شان پرداخته می‌شود.

۵-۲-۲-۱. موسیقی و افکت

در این متن، موسیقی نقش کمرنگ‌تری نسبت به افکت دارد و می‌توان گفت که افکت در نقش یک عامل تکرار و ارجاع نقش مهم‌تری را در تشکیل پیوستگی در ذهن با مفهوم موردنظر ایجاد می‌کند. در این متن هم به‌جز در بخش آخر که گوینده با تأکید کمی واژهٔ رویان را مطرح می‌کند، در بخش‌های دیگر مثلاً هنگام ادای ترکیب «مادران باردار» اکویی به گوش می‌رسد که یکی از راه‌های برجسته‌سازی در رادیو است. این اکو در دیگر بخش‌هایی که از نظر تهیه‌کنندهٔ کار مهم بودند هم به کار گرفته شده است. هرچند که مهم‌ترین افکت این متن اکوست، اما افکت صدای نوزاد در تکمیل موضوع سلامت کودک و در انتها افکت شماره‌گیری تلفن هم در هم‌نشینی با رمزگان زبانی نقش مکمل در ارجاع به مفهوم شکل‌گرفته را بازی می‌کنند. شبکهٔ ارجاعات و تکرارهای متنی همچنان در لایه‌های مختلف این بخش برای درک مفهوم اهمیت ذخیرهٔ بند ناف، سازوکار هماهنگی ایجاد کرده است.

۵-۲-۲. عناصر پیرایه‌زبانی

این عناصر همان عوامل نشانه‌گذاری بر عوامل زبانی، بخوانید گفتار در متون رادیویی هستند؛ از جمله لحن و شدت صدا و آهنگ کلام و همین‌طور جنسیت صدا. استفاده از صدای یک زن به نماد باروری و مادری گامی است مؤثر در ایجاد ارتباط و انسجام بیشتر با موضوع و مضمون و پیام متن. به عبارت دیگر از این نشانه زبانی در این بافت و در همنشینی با هر سه لایه موضوع و مضمون و پیام به درستی بهره‌برداری شده است.

۵-۳. پی.اس.ای. شماره ۳

یک قطعه پالس

گوینده مرد: «در مهر و موم‌های اخیر روانشناسان توجه ویژه‌ای به اثر معنویت بر روح و روان داشته‌اند. دکتر راش یکی از بنیان‌گذاران علم روانشناسی میگه مذهب همون قدر برای پرورش و سلامت روح و روان انسان اهمیت داره که هوا برای تنفس لازمه، دکتر مظاهری، روانشناس، از اثرات مثبت دعا و توکل میگه.»

دکتر مظاهری: «انسان بدون معنویت تنهاست و ثابت شده که برخی از رفتارهای مذهبی مثل زیارت و توکل به خدا میتونه با ایجاد نگرش‌های مثبت و امید به زندگی آرامش درونی رو در فرد به دنبال داشته باشه. در سال ۹۹ یک بررسی انجام شد که افرادی که پیوسته دعا می‌کنند افسردگی و اضطراب درشون کمتره و یه تحقیقی هم چند سال پیش در دانشگاه ویسکانسین امریکا انجام شده بود نشان داد بیمارانی که دچار سرطان سینه بودند با دعا کردن‌های پیاپی مقاومت بدنیشون نسبت به این بیماری بیشتر شده بود، در واقع ما با دعا کردن خدا رو صدا می‌زنیم و منتظر شنیدن پاسخ هستیم.»

فرازی از دعایی که اسامی خدا را خطاب قرار داده است.

۵-۳-۱. رمزگان زبانی

در این متن رمزگان زبانی در اولین جمله لایه موضوع را تشکیل می‌دهند، ترویج رفتارهای مذهبی و معنوی و تأثیر آن بر سلامت روح و جسم. همچون دیگر متون رایج در رادیو از عوامل انسجام بخش زبانی استفاده شده است و در ادامه رمزگان دیگری را می‌شنویم که در همین هاله معنایی قرار دارند. به رغم صداهای مختلفی که می‌شنویم، به دلیل پیوستگی در تشکیل لایه‌های موضوع و مضمون، هر مخاطب فارسی‌زبانی این متن را به صورت متنی پیوسته درک می‌کند. مسئله مهم

در این متن آن است که رمزگان زبانی موضوع را تا سطح مضمون (تأثیر دعا در رفع بیماری‌های روحی و جسمی پیش برده‌اند و لایه پیام به‌عنوان یکی از لایه‌های مهم در قالب برنامه‌های کوتاه رادیویی مغفول مانده است. رمزگان زبانی دکتر در این متن لایه‌ای مهم در برخی متون رادیویی را ایجاد می‌کند. لایه اعتبار که یکی از ویژگی‌های مهم برنامه‌های رادیویی و حفظ اعتماد مخاطبان است.

۵-۳-۲. رمزگان غیرزبانی

موسیقی و افکت و عناصر پیرازبانی موجود در این متن در ادامه به تفکیک بررسی می‌شوند.

۵-۲-۳-۱. موسیقی و افکت

در این متن به‌جز یک پالس در ابتدا، از رمزگان معمول غیرزبانی رادیو (افکت و موسیقی) استفاده چندانی نشده است اما در انتها بخشی را می‌شنویم که در تحلیل‌ها به دلیل نقش آن (فاصله و رنگ‌آمیزی) زیرمجموعه موسیقی محسوب می‌شود و آن هم نغمات مذهبی و آیین است. این قطعات از رمزگان غیرزبانی بی‌نشان در رادیو معارف و قرآن هستند. به‌عبارت‌دیگر لایه‌های شبکه از نوع قرآن و معارف کاربرد رمزگان غیرزبانی موسیقی را در متون این شبکه‌ها مسدود و محدود می‌کند به نوعی از پالس‌های خاص و نبود این نشانه موسیقی در تعبیر عام آن لایه‌های شبکه معارف و قرآن را بازنمایی می‌کند. نغمات آیینی و دینی به دلیل داشتن رمزگان زبانی در متن خود در انسجام بیشتری با رمزگان زبانی قرار می‌گیرند و در شکل‌دهی لایه‌های موضوعی نقش بیشتری دارند.

۵-۳-۲-۲. عناصر پیرازبانی

از جمله عناصر پیرازبانی که برای نگارنده شاخص می‌نماید و شاید تولیدکننده اثر هم با قصد قبلی از آن بهره‌جسته است، استفاده از صدای مردی با توانایی آشنای بیشتر برنامه‌های معارفی است که می‌تواند لایه شبکه (قرآن یا معارف) را بازنمایی کند و اگر این برنامه در زمان اذان پخش می‌شود به لایه زمان آن ارجاع دهد و مفهوم برنامه‌های مذهبی را به موضوع اصلی بیفزاید. این رمزگان با رمزگان زبانی و واژگان سازنده آن پیوستگی خوشایندی را در ذهن مخاطب ایجاد می‌کند. از دیگر عوامل پیرازبانی به نظر می‌رسد بهره‌بارزی برده نشده است.

۴-۵. پی.اس.ای. شماره ۴

صدای بوق‌های تک که با یک موسیقی حالت میکس شده است.

گوینده مرد: «ثانیه‌های طلایی»

گوینده زن: «کی میدونست که محمدمهدی هشت ساله که تو مدرسه قدم می‌زد و تغذیه شو می‌خورد به دفعه لقمه تو گلوش گیر کنه و در اثر عدم امدادسانی به‌موقع امروز دیگه بین ما نباشه.»

مرد: «زنگ تفریح اول بود.»

زن: «وقتی لقمه تو گلو گیر میکنه دیگه مری بسته میشه و آبی که میدن دیگه وارد مری نشده وارد ریه (فید).....»

زن: «چرا باید همچین اتفاق ناگواری بیفته؟ چرا نباید تمام معلم و مدیرای مدارس این آموزشها رو ببینند اگر امدادگری یا یکی از اونایی که این دوره دیده بود اونجا بود بچه این عزیز از بین نمی‌رفت.»

گوینده زن: «دکتر احسان زحمتکش متخصص اطفال.»

دکتر: «بهترین کاری که میتونیم انجام بدیم، فرد موردنظر رو به پهلو بخوابونیم و با انگشت اون لقمه رو که گیر کرده اگر در دسترس باشه خارج کنیم اگر نه که بهترین کار میتونه مانور ال میخه که روش اجراش برای سنین مختلف فرق داره.»

زن: «اگر این مانور انجام شده بود این بچه نجات پیدا می‌کرد.»

دکتر: «از پشت میگیرن و به دو طرف جناق سینش با دست فشار میدن تا لقمه‌ای که گیر کرده از دهن خارج بشه و تنفس فرد راحت‌تر بشه.»

گوینده زن: «بیاموزیم و این ثانیه‌های طلایی رو جدی بگیریم.»

در سراسر این متن موسیقی الکترونیک حالت، زیر کلام و در فواصل کلام‌های افراد مختلف وجود دارد.

۴-۵. ۱. رمزگان زبانی

رمزگان زبانی در نخستین گام تعلیقی ایجاد می‌کنند از مفهوم اتفاقی مهم و حیاتی. استفاده از نشانه‌های تعلیق ساز می‌تواند مقدمه‌ای باشد بر ایجاد لایه موضوع کلان. رمزگان زبانی در ادامه

۱. Fade: خارج شدن تدریجی صدا از دایره شنوایی مخاطب را می‌گویند که گاه با موسیقی و کلام دیگر جایگزین می‌شود و گاه با سکوت.

موضوع را رمزگشایی می‌کنند و از ماجرای گیرکردن لقمه در گلوی یک پسر می‌گویند. لایه موضوع شکل می‌گیرد و در ادامه نشان‌دارتر می‌شود و در سطحی دیگر به مضمون (آموزش کمک‌های اولیه به کارکنان مدرسه) می‌رسد و در ادامه مضمون مصداقی‌تر می‌شود و توضیحی را می‌شنویم از یک کارشناس کمک‌های اولیه. در انتها رمزگان زبانی تلاش می‌کنند تا لایه پیام را شکل بدهند اما لایه شکل گرفته با عنوان پیام باید سطح نشان‌داری از لایه موضوع باشد که در این بخش چنین نیست و تنها ارجاعی است به تعلیق آغازین برنامه و ارجاع به بخشی از مضمون (آموزش). نکته دیگر قالب روایی این اثر است که در مقایسه با لایه اصلی قالب برنامه یعنی آگهی خدمات عمومی، فرعی‌تر است و در سطح عناصر زبانی نمود دارد و در ذهن هر یک از مخاطبان با رویدادی مشابهی خارج از متن پیوستگی ایجاد می‌کند و لایه بینامتنی جدیدی شکل می‌گیرد و همین خود به‌عنوان عاملی برای پیگیری و توجه مخاطب است. رمزگان زبانی در این متن هم لایه اعتبار را با واژه دکتر شکل می‌دهند.

۲-۴-۵. رمزگان غیرزبانی

موسیقی و افکت و عناصر پیرازبانی از این دسته رمزگان‌اند که در ادامه توصیف می‌شوند.

۱-۲-۴-۵. موسیقی و افکت

در سراسر این متن همان‌طور که ذکر شد یک موسیقی الکترونیک حالت استفاده شده است. در کاربرد این‌گونه موسیقی‌ها باید به زمان فید این^۱ و فید اوت^۲ زیر رمزگان زبانی مختلف توجه شود. به نظر می‌رسد استفاده از یک موسیقی واحد در طول یک آگهی خدمات عمومی که چندان هم بلند نیست خود می‌تواند از جمله عوامل ایجاد متنیت و در حقیقت به نشانه ارتباط تنگاتنگ بخش‌های مختلف آن باشد. به عبارتی رمزگان غیرزبانی و به‌ویژه در این بخش رمزگان موسیقی به‌عنوان بستری برای اتصال تمام بخش‌های یک روایت به هم به کار رفته است. همچنان موسیقی در بی‌نشان‌ترین نقش خود یعنی فاصله به کار رفته است.

1. Fade in

2. Fade out

۵-۴-۲. عناصر پیرایه‌ی

در این متن برخلاف متن‌های بالا که عمدتاً در استودیو تولید شده بودند از گزارش‌های مستند مردمی هم بهره جسته شده بود و همین مسئله موجب پیدایش زیرلایه‌ی قالب گزارشی در این متن شده است و لحن و جنسیت صداهاى مختلف این لایه را بارزتر می‌کند. اما همچنان گویندگان رسمی کلام به عمد یا به سهو استفاده‌ی چندانی از این عناصر نکرده است.

۵-۵. پی.اس.ای شماره ۵

دختریچه: «بچه‌ها رادیو سلامتو یادتون نره، گوش کنید و سلامت باشید.»
 دختریچه: «بچه‌ها حرف پدر و مادرتونو گوش کنید و همیشه دستاتونو با آب و صابون بشورید.....»
 دختریچه: «البته یادتون نره با صابون مایع.»
 دختریچه: «بچه‌های کوچولوتونو با خود به بیمارستان نبرید.»
 دختریچه: «بچه‌ها رو به مراکز آلوده نبرید.»
 دختریچه: «از مترو و اتوبوس اومدید دستاتونو خوب بشورین.»
 دختریچه: «حتماً در هنگام عطسه و سرفه از دستمال کاغذی استفاده کنید.»
 دختریچه: «اگر سوآلی در مورد بیماری‌ها دارید رادیو سلامت یه عالمه دکتر داره، زنگ بزنی و هر سوآلی که دلتون میخواد پرسید.»

بنا بر آنچه اساتید فن معتقدند و همان‌طور که در بخش مربوط به پی.اس.ای. آمد هر آگهی تبلیغات عمومی با هدف تبلیغ یک مورد اجتماعی و در کوتاه‌ترین و مؤثرترین شکل خود ساخته می‌شود. گذشته از آنکه این متن را عملاً نمی‌توان در زمره‌ی آگهی‌های تبلیغات عمومی به حساب آورد، اما با توجه به آنکه در لیست داده‌هایی قرار داشت که به دست نگارنده رسیده است و از آنجا که بخشی از هدف آگهی‌ها را در بر دارد، بنابراین آن را بررسی می‌کنیم تا ببینیم آیا به لحاظ نشانه‌شناسی هم با توجه به اهداف یک آگهی خدمات اجتماعی می‌توان این مورد را از لیست پی.اس.ای. ها کنار گذاشت یا نه؟ به بیان دیگر آیا نشانه‌شناسی در تعریف قالب برنامه‌ی رادیویی نقشی ایفا می‌کند؟

۵-۵-۱. رمزگان زبانی

در این متن رمزگان زبانی در اولین گام خود لایه‌ی شبکه را بازنمایی می‌کنند و در احتمالی دور لایه‌ی موضوع کلان سلامت را هم تشکیل می‌دهند. در نخستین جمله‌ی کودک مبنی بر دعوت از کودکان دیگر به شنیدن رادیو سلامت، ما بیشتر متوقع شنیدن یک آرم استیشن از شبکه سلامت

می‌شویم، با نشان‌دار کردن موضوع سلامت به سلامت کودکان. اما در ادامه می‌شنویم که کودک مورد نظر به کودکان دیگر توصیه‌های بهداشتی ارائه می‌دهد و در مرحله بعد رمزگان زبانی با ارائه توصیه‌ای به سمت شکل‌گیری لایه مضمون پیش می‌روند و در جمله‌های بعد توصیه‌های دیگری را می‌شنویم که هر یک در لایه پیام، موضوع کلان سلامت را با مضمون جدیدی نشان‌دار می‌کند. جمله اولی که از زبان کودکی بیان می‌شود و معرف شبکه سلامت است با جمله‌های بعدی در یک پیوستار قرار نمی‌گیرند. با توجه به رمزگان تولیدشده و ایجاد لایه‌های مضمون و پیام‌های متفاوت نمی‌توان این متن را در این سطح یک آگهی خدمات عمومی به حساب آورد. ما در تحلیل لایه‌ای نشانه‌ها به دنبال روابطی بین لایه‌ها هستیم که در جهت ایجاد متن و گاه بینامتنی منسجم کار می‌کنند.

۵-۲. رمزگان غیرزبانی

در ادامه موسیقی و افکت و سپس عناصر پیرازبانی آن را بررسی می‌کنیم.

۵-۲-۱. موسیقی و افکت

در مورد عناصر و رمزگان غیرزبانی و بدون توجه به ضعف موجود در لایه‌های تشکیل‌شده با رمزگان زبانی، شاید بتوان گفت که استفاده از پالس‌هایی با ریتم و رنگ کودک می‌توانست بهترین انتخاب باشد.

۵-۲-۲. عناصر پیرازبانی

لحن و صدای کودک هم بدون توجه به ضعف لایه‌های ایجادشده توسط رمزگان زبانی در انتقال مضمون سلامت کودکان در رادیو سلامت، یکی از انتخاب‌های به‌جاست.

۶. بحث و نتیجه‌گیری

در تحلیل داده‌های این پژوهش براساس طرح نشانه‌شناسی لایه‌ای چنین برآمد که نشانه‌شناسی لایه‌ای در تحلیل متون رادیویی هم کارکرد دارد و می‌توان به‌عنوان یکی از راه‌های رسیدن به نتیجه بهتر در انتقال پیام به مخاطب از طریق بررسی لایه‌های تشکیل‌شده و همگانی آنها با هدف برنامه از آن بهره جست. از جمله لایه‌های مهمی که در این قالب برنامه‌های کوتاه‌مدت رادیویی شکل گرفت می‌توان به موضوع و مضمون و پیام اشاره کرد که در طرح سجودی (۱۳۸۲ و ۱۳۸۷) اشاره مستقیمی به آن نشده است. سجودی موضوع را با تمام مراتب سلسله‌مراتبش زیرمجموعه لایه کلانی به نام عنوان می‌داند. به نظر نگارنده می‌توان در لایه عنوان تنها نام شبکه، نام گروه،

نام برنامه و نام آیتم را گنجانند و برای موضوع و مضمون و پیام لایه‌ای جداگانه قائل بود که تابعی از لایه‌های عنوان هستند. به عبارت دیگر مثلاً در شبکه‌ای به نام اقتصاد حتی اگر مثلاً موضوع خانواده یا سلامت کار می‌شود، قطعاً انتظار داریم موضوعات با مضمون اقتصادی نشان‌دار شود. از طرفی عناوین در هر متن رادیویی واحد هستند و در خلال برنامه تغییری نمی‌کنند ولی موضوعات ممکن است به فراخور قالب و بخش‌های برنامه به خصوص در برنامه‌های بلندمدت از جمله قالب تعاملی با مضامین مختلفی پیوند بخورند.

در آگهی‌های تحلیل شده در این پژوهش، لایه کلان عنوان فقط در سطح شبکه (سلامت) بازنمایی شد و خبری از سطح لایه نام برنامه نبود. پس می‌توان چنین نتیجه گرفت که ارتباط معناداری بین قالب برنامه (پی.اس.ای) و لایه عنوان وجود دارد.

رمزگان زبانی در این متون بیشتر در جهت نشان‌دار کردن لایه موضوع و پیشبرد آن به سمت مضمون و پیام عمل می‌کردند. رمزگان گرداننده یا همان تأثیرگذار در این متون همین رمزگان زبانی هستند. این موضوع را می‌توان در مورد دیگر متون هم سنجید. از بین رمزگان غیرزبانی، رمزگان افکت در این قالب برنامه‌سازی بیشترین کاربرد و تأثیرگذاری را دارد. در این آگهی‌ها در مواردی افکت‌ها حتی نقش ارجاعی به لایه کلان موضوع را دارند. موسیقی به‌عنوان اصلی‌ترین نشانه در عوامل غیرزبانی، در قالب آگهی‌های خدمات عمومی به‌ندرت نقش تداعی‌گری داشته باشد و عموماً، حداقل در آگهی‌های عمومی شبکه سلامت که مورد بررسی قرار گرفت، به‌عنوان موسیقی فاصله و جز رنگ‌آمیز صوتی کاربرد. در همین راستا و برای نخستین بار نگارنده مفهوم نشان‌داری کدهای قابل‌استفاده در رسانه رادیو و مفهوم سلسله‌مراتب نشان‌داری در مورد این نشانه‌ها از جمله موسیقی را بازتعریف کرد؛ که البته این مورد را می‌توان با دقت بیشتری و در طیف وسیع‌تری از آگهی‌های عمومی شبکه‌های مختلف رادیویی سنجید. با این توضیح که با قائل شدن سلسله‌مراتب نشان‌داری برای مفاهیم مختلف می‌توان چنین در نظر گرفت که در مورد موسیقی از حالت بی‌کلام آن تا گونه‌ها با کلام آن و حتی فراتر از آن یعنی موسیقی شناسنامه‌دار از جمله موسیقی فیلم می‌توانیم به‌نوعی از سلسله‌مراتب از بی‌نشانی تا نشان‌داری قائل باشیم، به این صورت که موسیقی بی‌کلام حالت و فضا که طبق درسنامه‌های تهیه‌کنندگی رادیو عموماً به‌عنوان فاصله و جز رنگ‌آمیز در فواصل بخش‌های گوناگون استفاده می‌شود، بی‌نشان‌ترین نوع موسیقی و موسیقی با کلام شناسنامه‌دار از جمله موسیقی فیلم که معمولاً در حالت تداعی‌گری و ارجاع به فضای خاصی

بکار می‌رود نشان‌دارترین گونه آن است. که همان‌طور که گفته شد در این دسته از متون رادیویی موسیقی به‌عنوان یکی از عناصر غیرزبانی در بی‌نشان‌ترین حالت خود به کار رفته است. عناصر پیرازبانی به‌جز مواردی به‌عنوان عناصر ثانویه بی‌نشان در کنار رمزگان زبانی، جایگاه خاصی در بازنمایی لایه‌های مهم متن ندارند.

سجودی در آخرین طرح خود از نشانه‌شناسی لایه‌ای رادیو به لایه‌ای به نام ژانر اشاره می‌کند و انواع ژانر خبری، سرگرمی، اطلاع‌رسانی و ... را زیرمجموعه آن می‌داند. و در هیچ بخشی از تحلیل‌های لایه‌ای خود به قالب برنامه‌ها اشاره نمی‌کند. قالب برنامه‌های رادیویی از جمله عناصری است که می‌تواند کاربرد رمزگان و حتی لایه‌های دیگر را محدود یا مسدود کند. بنابراین، می‌توان لایه کلانی در نشانه‌شناسی لایه‌ای در برنامه‌های رادیویی در نظر گرفت با نام قالب. انواع قالب‌های تعاملی و گفتگو و ترکیبی ساده (مجله‌ای) و گزارشی و پی.اس.ای. و فیچر و مینی‌فیچر و نمایش، زیرمجموعه این لایه هستند. اهمیت این لایه آنجا پدیدار می‌شود که با انتخاب آن برخی لایه‌ها و حتی رمزگان محدود و گاهی مسدود می‌شوند. مثلاً در صورت فعال شدن لایه قالب پی.اس.ای. در معنای عام آن، عملاً لایه نوع برنامه زنده مسدود و کاربرد موسیقی هم محدود می‌شود.

لایه دیگری که در طرح نشانه‌شناسی لایه‌ای برنامه‌های رادیویی جای آن خالی است و می‌توان آن را از جمله زیرلایه‌های مهم به شمار آورد لایه اعتبار است. این لایه می‌تواند زیرمجموعه لایه‌های مختلف شکل بگیرد. مثلاً در زیرلایه ژانر خبری وجود این لایه در تأثیر خبر بر شنونده اثرگذار است. یا مثلاً در زیر لایه قالب گفت‌وگو محور، در جذب و باور و همراهی مخاطب بسیار تأثیرگذار است. فعال شدن این زیر لایه در پی.اس.ای. خیلی رایج نیست.

در دو مورد از متون تحلیل‌شده لایه مخاطب شکل گرفت که در طرح نشانه‌شناسی سجودی به آن اشاره‌ای نشده است. این لایه هم چون لایه‌های دیگر بسیار اهمیت دارد تا جایی که می‌تواند لایه‌ها و کاربرد برخی رمزگان را محدود یا مسدود کند.

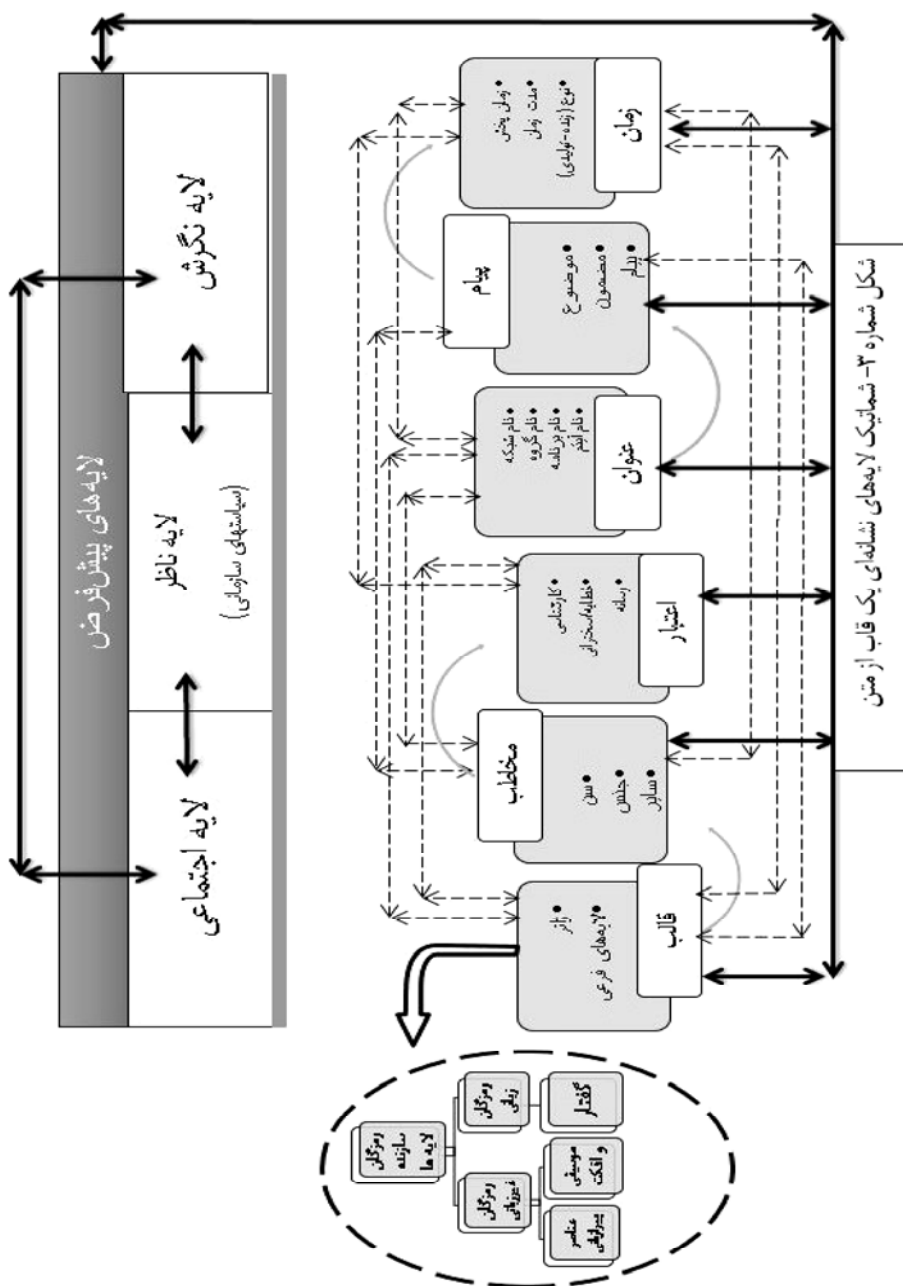
کدها و نشانه‌های زبانی، غیرزبانی و روش رمزگشایی آنها در متون رادیویی تابعی از لایه‌های کلان رسانه و ابزار، عنوان (شبکه، گروه، برنامه، آیتم)، موضوع، قالب (پی.اس.ای، برنامه تعاملی، مسابقه و جنگ، خبر، و ...)، ژانر، نوع برنامه (زنده یا تولیدی)، مدت‌زمان ارائه، زمان پخش برنامه (صبحگاهی، ظهرگاهی، و ...) و مخاطب آن متن است. به‌عبارت‌دیگر می‌توان به پیروی از ساختگرایانی چون چامسکی، دستوری جهان‌شمول از مدل نشانه‌شناختی لایه‌ای برای متون

رسانه‌ای و به تبع آن متون رادیویی ارائه کرد که در آن لایه‌های اصلی رسانه، عنوان، موضوع، قالب، نوع برنامه، مدت‌زمان برنامه (کوتاه یا بلند) و زمان پخش و مخاطب آن وجود دارد که در هر یک از این لایه‌های اصلی لایه فرعی دیگری که نگارنده آن را زیر لایه^۱ می‌نامد، در تعامل با هم قرار دارند و رمزگان مختلف در هر یک از این زیر لایه‌ها در محور هم‌نشینی و تحت تأثیر هر یک از لایه‌های کلان کنار هم قرار می‌گیرند. در این پژوهش تولیدکنندگان متن، به تناسب قالب کوتاه و ویژگی پیام‌رسانی ساده آن از نشانه‌های خطی و ساده‌تری بهره برده بودند که می‌توان در تحلیلی مقایسه‌ای با دیگر قالب‌های برنامه‌سازی رادیویی آن را بیشتر کاوید.

در کنار تمام لایه‌های ذکر شده می‌توان به لایه‌های دیگری هم قائل بود که پیش از تولید عموماً کاربرد برخی رمزگان و شکل‌گیری برخی لایه‌ها را محدود و مسدود می‌کنند. این لایه‌ها شامل سیاست‌های برنامه‌سازی سازمانی و نگرش‌های عوامل و مناسبات اجتماعی زمان برنامه‌سازی است. این لایه‌ها به صورت پیش فرض وجود دارند و نگارنده به آنها لایه‌های پیش فرض می‌گوید. لایه کلان پیش فرض شامل لایه‌های ناظر برگرفته از سیاست‌های سازمانی، لایه نگرشی شامل نگرش و سلیقه عوامل و لایه اجتماعی شامل مسائل اجتماعی روز و مناسبات سیاسی و اجتماعی است. توجه به این لایه‌ها مهم است زیرا مثلاً براساس محتوای لایه ناظر، برنامه‌سازان رادیو قرآن نباید از رمزگان موسیقی استفاده کنند. یا مثلاً در برخی مناسبت‌ها استفاده از برخی رمزگان محدود می‌شود و تشکیل برخی لایه‌های موضوع و مضمون مجاز نیست.

در ادامه و با توجه به آنچه در تحلیل‌ها به دست آمده است، الگوی نشانه‌شناسی لایه‌ای برنامه‌های لایه‌ای به شکل زیر پیشنهاد می‌شود.

^۱.Sub-layer

چنانچه در شمایل بالا مشخص است هر یک از لایه‌های کلان برای بازنمایی از رمزگان متفاوتی استفاده می‌کنند. لایه‌های کلان و زیرلایه‌ها همگی براساس ماهیتشان نام‌گذاری شده‌اند. رمزگان زبانی و غیرزبانی شامل عناصر پیرازبانی و موسیقی که متناسب با تصمیم تهیه‌کننده و به اقتضای حضور در هر یک از لایه‌های اصلی می‌توانند اصلی‌تر یا فرعی‌تر باشند. حتی نحوهٔ همنشینی لایه‌ها با هم قابل پیش‌بینی و چیتش است. ارتباط شبکه‌ای بین لایه‌ها دوسویه است و در هر لحظه هر لایه می‌تواند برای ایجاد ارتباط دلالی بهتر با زیر لایهٔ خود یا لایه‌های دیگر مرتبط باشد. درک نشانه‌شناسی لایه‌ای و کاربرد آن در برنامه‌سازی رادیو سبب توجه بیشتر به محورهای همنشینی و جانشینی می‌شود و علاوه‌بر آنکه تعداد خوانش‌های ناهمسو از متن پیام را کاهش می‌دهد و از سوءتفاهم جلوگیری می‌کند، به برنامه‌ساز این امکان را می‌دهد تا بتواند آنچه را در ذهن دارد به برداشت مخاطبش نزدیک‌تر کند.

Archive of SID

منابع و مأخذ

- چگینی، محمد (۱۳۹۲). کارکرد نشانه‌شناختی موسیقی در اعلان‌های رادیویی، (پایان‌نامه ارشد). تهران: دانشگاه صداوسیما.
- حالی، شایسته (۱۳۹۴). فضاسازی در نمایش رادیویی؛ تحلیل نشانه‌شناختی فضا در نمایش رادیویی، (پایان‌نامه ارشد). تهران: دانشگاه صداوسیما.
- خجسته، حسن (۱۳۸۵). مطالعاتی جامعه‌شناختی درباره رادیو، تهران: تحقیق و توسعه صدا.
- رجبی نوجانی، مهدی (۱۳۹۲). بررسی جایگاه عناصر چهارگانه موسیقی، کلام، افکت و سکوت در نمایش رادیویی، (پایان‌نامه ارشد). تهران: دانشگاه صداوسیما.
- رشیدی، صادق (۱۳۹۲). نشانه‌شناسی موسیقی تعزیه، تهران: انتشارات هزاره ققنوس.
- رشیدی، صادق (۱۳۸۱). نشانه‌شناسی لایه‌ای در موسیقی تعزیه، (پایان‌نامه ارشد). تهران: دانشگاه صداوسیما.
- سجودی، فرزانه (۱۳۸۲). نشانه‌شناسی لایه‌ای، (پایان‌نامه دوره دکتری). تهران: دانشگاه علامه طباطبائی.
- سجودی، فرزانه (۱۳۸۴). درآمدی بر نشانه‌شناسی رادیو، در زبان و رسانه، تهران: تحقیق و توسعه رادیو.
- سجودی، فرزانه (۱۳۸۷). نشانه‌شناسی کاربردی، تهران: علم.
- سجودی، فرزانه (۱۳۹۵). نشانه‌شناسی لایه‌ای و نقش آن در تحلیل هنر، تهران: دایره‌المعارف بزرگ اسلامی.
- سوسور، فردینان دو (۱۳۷۸). دوره زبانشناسی عمومی، ترجمه کوروش صفوی، تهران: هرمس.
- صفائیان، زهرا (۱۳۹۱). آگهی خدمات عمومی، تهران: اداره کل پژوهش‌های رادیو.
- صفوی، کوروش (۱۳۷۸). درآمدی بر معنی‌شناسی، تهران: علم.

Saussure, Ferdinand de ([1916] 1983): Course in General Linguistics(trans. Roy Harris). London: Dockworth